

УДК 347.(77+78)

Петренко С.А., к.ю.н., керівник
Центру експертних досліджень
Науково-дослідного інституту
інтелектуальної власності
Національної академії правових
наук України, м. Київ

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Петренко С.А. Раціоналізація та інноваційна діяльність в Україні. У роботі досліджується питання місця та ролі раціоналізаторської пропозиції в системі об'єктів інновацій. Наголошується на розбудові в Україні механізму набуття та захисту прав на раціоналізаторську пропозицію, задля створення належних умов щодо заохоченні та стимулювання широких верств населення до творчої, інноваційної діяльності.

Петренко С.А. Рационализация и инновационная деятельность в Украине. В работе исследуются вопросы места и роли рационализаторского предложения в системе объектов инноваций. Акцентируется внимание на формировании в Украине механизма обретения и защиты прав на рационализаторское предложение, для создания надлежащих условий поощрения и стимулирования широких слоев населения к творческой, инновационной деятельности.

Petrenko S.A. Rationalization and innovative activity in Ukraine. The paper examines the issues of place and role of rationalization proposal in the system of innovation objects. The accent is made on the acquisition and protection of rights mechanism development on rationalization proposal in order to develop the appropriate incentives environment and encourage creative innovative activity among people at large.

Постановка проблеми. В умовах постіндустріального розвитку суспільства інформація, знання та наукові досягнення є принципово новим, невичерпним нематеріальним ресурсом - його інтелектуальним потенціалом, який стає найбільш важливою характеристикою економіки держави. Одним з виражень цього потенціалу є об'єкти інтелектуальної власності та існуючий в державі рівень науково-технічного прогресу.

Відомо, що за сучасного стану економіко-інтеграційних процесів у світі, місце кожної окремої держави на світовому ринку обумовлюється ефективністю впровадження нею інноваційних процесів у суспільстві, та використання власного інтелектуального потенціалу. Безумовно, інноваційна діяльність повинна мати належне законодавче забезпечення, ефективне стимулювання з боку держави і, як наслідок, активну підтримку суспільства. Іншими словами, кожен повинен мати не тільки можливість своєї реалізації в інноваційній діяльності, а й пряму зацікавленість в її результатах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання різних аспектів інноваційної діяльності досліджувалися багатьма відомими вітчизняними та закордонними авторами, зокрема Б. Амабль, Ю. Атаманова, Р. Барре, Р. Буайє, М. Бунчук, І. Кузнецова, Б. Лундвалл, М. Марушкіна, В. Нежиборець, Р. Нельсон, С. Ніколаєнко, О. Орлюк, О. Підопригора, С. Ревуцький, В. Фрідлянов, К. Фримен та іншими.

Переважно наукові праці зазначених вчених стосувалися аналізу інноваційної діяльності, зокрема в Україні, правового забезпечення інноваційних механізмів в державі, розбудови інноваційних моделей економіки тощо. При цьому, достатньо не розкритими

залишилися питання практичної реалізації інноваційної діяльності «на місцях» та заохочення до творчості і винахідництва широких верств населення.

Отже, **метою статті** є дослідження важливості розвитку раціоналізації як засобу ефективного стимулювання до творчої, винахідницької діяльності, з точки зору формування в суспільстві зацікавленості в розбудові інноваційної моделі економіки держави.

Викладення основного матеріалу. Найчастіше під інноваційною діяльністю розуміється процес створення товару від формування ідеї до отримання комерційного ефекту через освоєння виробництва, випуск та реалізацію. Однак, відповідно до іншої точки зору інноваційна діяльність спрямована на створення нового у будь-якій соціальній сфері. Прихильники цієї позиції розглядають інноваційну діяльність як один з видів продуктивної творчої діяльності пов'язаної з виробленням нових цілей і відповідних засобів, або з досягненням відомої мети за допомогою нових засобів [1].

Відповідно до першої точки зору інноваційну діяльність здебільше пов'язують з науково-промисловою сферою, де наука продукує рішення задачі, а виробництво її реалізує. Основним ресурсом у створенні інноваційного продукту є наукові та інженерні кадри. Саме вони відіграють ведучу роль у розвитку науково-технічного прогресу. Без організації, стимулювання та постійного прискорення науково-технічного розвитку, всі одноразові заходи з боку держави призведуть лише до тимчасового прискорення економічного зростання, а після цього його темп буде обмежено темпом зростання робочої сили та існуючими науково-технічними здобутками. Саме до цього рано чи пізно призведе акцентування на створенні інноваційного привабливого клімату лише для окремих галузей виробництва або в певних сферах людської діяльності.

Відповідно до другої точки зору інноваційна діяльність може поширюватися на різні сфери життєдіяльності людини, і залучати різні верстви населення. За таких умов система запуску інноваційного механізму може починатися вже з загальноосвітньої школи та бути представлена наступним чином: - вища освіта - наука - бізнес - виробництво.

Суспільство повинно прийти до розуміння того, що трансформоване та комерціалізоване знання саме по собі може давати чималий прибуток, породжуючи нові гроші. Однак значно більший зиск можна отримати від здійснення на базі нового знання інновацій у виробництво та реалізуючи новий наукомісткий товар або відпрацьовані технології [2, с.152]. Цілком зрозуміло, що це розуміння не з'явиться як усвідомлення теорії, для цього необхідно створення умов для отримання практичного зиску кожним індивідумом.

Вважається, що передумовою успішних економічних перетворень є ефективне залучення інвестицій і стимулювання розвитку інноваційної діяльності в країні. При цьому, найдієвішим засобом стимулювання інноваційної діяльності є державне фінансування інноваційних проектів, що здійснюється за умов надання пільгових кредитів на інноваційні проекти.

Інші стимули - податкові, тарифні, інші пільги доцільно використовувати або мінімально, або взагалі відмовитися від їх використання, оскільки використання пільг стає кінцевою метою інноваційної діяльності підприємств, а інновації лише виконують функцію пільгового інструменту. Натомість, підприємства, що отримують кредит з бюджету на пільгових умовах, будуть зацікавлені в кінцевому позитивному результаті інноваційного проекту, адже вимушені ці кошти повертати [2, с. 183, 218-219].

З цією точкою зору важко погодитися повністю. З одного боку, викладений принцип стимулювання є доречний для великих інноваційних проектів, які вимагають чималих людських, наукових та виробничих ресурсів. З іншого, поза увагою лишаються невеликі підприємства, у тому числі підприємства сектору послуг, які беруть лише обмежену участь у державних інноваційних програмах і ймовірність одержання державного фінансування цими підприємствами менша, ніж підприємствами сектору промислового виробництва [2, с. 340].

Зазначене обов'язково повинно враховуватися при здійсненні модернізації економіки України відповідно до «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», а також при безпосередній реалізації зазначеної стратегії у регіонах України відповідно з їх спеціалізацією, науково-промисловим потенціалом та вимогами сьогодення.

Розглядаючи взаємозв'язок між об'єктами інновацій та об'єктами інтелектуальної власності слід зазначити, що саме об'єкти промислової власності однозначно відповідають змістовній, ідеальній сутності інновацій. Серед цих об'єктів винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин тощо. Не можуть бути об'єктами інновацій об'єкти авторського права, окрім комп'ютерних програм, та об'єкти суміжних прав, наукові відкриття, засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг [2, с. 391-392]. Отже, потенційні об'єкти інновацій знаходяться в площині науково-технічної сфери, причому тісно пов'язаної зі сферою матеріального виробництва, за виключенням раціоналізаторських пропозицій.

Цілком зрозуміло, що середовищем виникнення та реалізації цих об'єктів можуть бути як великі ресурсно- та наукомісткі інноваційні проекти так і діяльність невеликих підприємств. Але кількість залучених у зазначену діяльність мізерна у порівнянні з потенційно можливою кількістю продуцентів результатів творчої діяльності. Останні, наприклад, можуть бути залучені до раціоналізаторської діяльності в системі освіти, сфері обслуговування та надання послуг, на підприємствах житлово-комунального господарства тощо.

Відповідно до положень ст. 481 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності. Як випливає з наведеного визначення, коло об'єктів раціоналізаторської пропозиції значно розширене та включає не тільки матеріальні об'єкти та процеси в сфері техніки (технології), а й не характерні для неї організаційні рішення. Завдяки цьому, сфера застосування раціоналізаторської пропозиції та коло осіб залучених до раціоналізації як творчої діяльності може бути значно розширені. По суті впровадження раціоналізації це перший крок заохочення та стимулювання до інноваційного мислення та формування інноваційного світогляду у суспільстві.

Ст. 482 ЦК України [3] визначається обсяг правової охорони раціоналізаторської пропозиції, а ст. 483 суб'єкти права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію.

Права суб'єктів права на раціоналізаторську пропозицію відповідно до ст. 484 ЦК України [3] визначаються наступним чином:

«1. Автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана.

2. Юридична особа, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, має право на використання цієї пропозиції у будь-якому обсязі».

Правове регулювання окремих питань щодо раціоналізаторської пропозиції здійснюється до тепер відповідно до норм Тимчасового положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні [4] (далі - Тимчасове положення), які затверджені 18 вересня 1992 р.

Згідно з п. 54 Тимчасових положень [4] автори раціоналізаторських пропозицій при одержанні винагороди користуються пільгами відповідно до чинного законодавства. Також, відповідно до п. 70 Типових положень [4], на винагороду від підприємства, яке використовує раціоналізаторську пропозицію, можуть розраховувати особи (у тому числі ті, які не працюють на даному підприємстві), що сприяли створенню, одержанню правової охорони і використанню раціоналізаторської пропозиції. При цьому, розмір такої винагороди не повинен перевищувати розміру винагороди, сплаченої авторам зазначеної раціоналізаторської пропозиції.

Забезпечення необхідних умов для створення та використання раціоналізаторських пропозицій покладається виключно на підприємство, а фінансування раціоналізаторської діяльності та виплата винагороди здійснюється за рахунок його власних коштів. Для державних підприємств - за рахунок коштів, виділених на їх утримання, та доходів від використання раціоналізаторських пропозицій, що залишаються в їх розпорядженні відповідно до чинного законодавства [4, п. 60, 62]. При цьому, Міністерства та інші органи державної виконавчої влади, підприємства, а також Товариство винахідників та раціоналізаторів України й інші громадські організації можуть створювати інноваційні фонди для підтримки діяльності щодо створення та використання об'єктів промислової власності тарационалізаторських пропозицій [4, п. 61].

Навіть без поглибленого аналізу наведених норм очевидно, що в реаліях України раціоналізаторська пропозиція це мертвонароджене дитя. Надихнути життя в цей об'єкт інтелектуальної власності не можливо без створення належного механізму набуття та захисту прав на раціоналізаторські пропозиції.

Також, на сьогодні залишається не зрозумілим як визначати авторську винагороду за створення раціоналізаторської пропозиції, та як її обґрунтовувати перед контролюючими органами, зокрема податковою інспекцією.

Одним з варіантів розрахунку винагороди за раціоналізаторську пропозиції може бути наступний:

$$\text{Премія} = C \times \text{ПП} \times \text{КС} \times \text{КВ},$$

де С - ставка автора раціоналізаторської пропозиції, або середня ставка авторського колективу;

ПП - коефіцієнт покращення умов праці від впровадження раціоналізаторської пропозиції (ПП=2, якщо умови праці покращуються, та ПП =1, якщо ні);

КВ - коефіцієнт використання, який дорівнює кількості впроваджень юридичною особою раціоналізаторської пропозиції;

КС - коефіцієнт складності, який розраховується за формулою:

$$\text{КС} = (\text{СФ}/\text{ОС} \times \text{ОБ}) \times \text{КА},$$

де КА - коефіцієнт актуальності, який дорівнює 1 для пропозицій середньої актуальності та 1,25 для пропозицій з високою актуальністю;

ОС - кількість строк в описі раціоналізаторської пропозиції;

СФ - кількість строк, що містять формули;

ОБ - обсяг електронного файлу з раціоналізаторською пропозицією в кілобайтах.

При цьому, вся інформація стосовно раціоналізаторської пропозиції повинна бути набраною в одному й тому ж текстовому редакторі з однаковими налаштуваннями. Наприклад, MS Word 2007; формат А4; поля: зверху, знизу 20 мм, з ліва 25 мм, з права 15 мм; шрифт Times New Roman; кегель 14.

Наведений спосіб розрахунку винагороди за раціоналізаторську пропозицію створює жорсткі рамки для юридичної особи щодо самостійного визначення граничних розмірів винагороди. Тобто, розрахунок здійснюється для всіх юридичних осіб за одними й тими самими критеріями.

Інший варіант розрахунку винагороди може здійснюватися за наступною формулою:

$$\text{Винагорода} = \text{К1} \times \text{К2} \times \text{К3} \times 0,25 \times \text{МЗП}$$

де МЗП - мінімальна заробітна плата, офіційно визначена в Україні на момент створення раціоналізаторської пропозиції.

К1 - коефіцієнт позитивного ефекту, який досягнуто завдяки використанню раціоналізаторської пропозиції;

К2 - коефіцієнт обсягу використання раціоналізаторської пропозиції;

К3 - коефіцієнт складності задачі;

Розміри вказаних коефіцієнтів визначаються кожною юридичною особою на власний розсуд та затверджуються внутрішнім наказом. Такий підхід надає юридичній

особі можливість вільно регулювати в широких межах верхню та нижню границю розміру винагороду за раціоналізаторську пропозицію.

Першим кроком на шляху відродження раціоналізаторства в Україні може стати розробка та затвердження Типового положення про раціоналізаторську діяльність, яким регулювалися б організаційні, майнові, особисті немайнові та трудові відносини щодо виникнення, правової охорони та використання раціоналізаторської пропозиції.

Не менш актуальним є питання стимулювання юридичних осіб до впровадження раціоналізації. Це можуть бути як пільги в оподаткуванні так і стимулювання за рахунок коштів місцевих бюджетів. Аби уникнути зловживань щодо раціоналізаторської пропозиції, доцільно запровадити контроль, наприклад з боку податкової служби, щодо ефективності, економічного ефекту від впровадження цього об'єкту інтелектуальної власності.

На закінчення декілька прикладів з раціоналізаторських буднів Росії [5].

На КАМАЗі в 2008 році отримано 48 тисяч раціоналізаторських пропозицій направлених на покращення діяльності цього підприємства за різними напрямками. Завдяки цим пропозиціям започатковано 2700 проектів, вивільнено 1300 одиниць обладнання та 90 тис. кв. метрів виробничих площин. За три роки економічний ефект від раціоналізації склав 1,6 млрд. руб при витратах у 16 млн. руб.

Економічний ефект від впровадження раціоналізаторських пропозицій в агрохолдингу «Кубань» за 2009 рік склав 107 млн. руб.

У першому півріччі 2010 року завдяки впровадженню 739 раціоналізаторських пропозицій на Череповецькому металургійному комбінаті отримано економічний ефект у 8,9 млн. руб.

Завдяки реалізації 16 раціоналізаторських пропозицій в «Ореленерго» отримано економічний ефект у 91 млн. руб.

На «Октябрьская железной дороге» економічний ефект у 2010 році від раціоналізації склав 21,8 млн. руб., а на «Горьковской железной дороге» у першому кварталі 2010 року - більш 79 млн. руб.

За свідченням керівників підприємств де активно впроваджується раціоналізація, одним з головних факторів успіху є максимальне залучення та заохочення робітників до цього процесу. По перше, це матеріальне стимулювання раціоналізаторської діяльності. На деяких підприємствах матеріальну винагороду отримують не тільки за кожен впроваджену раціоналізаторську пропозицію, а за ті, що подані але не впроваджені. По друге, постійне навчання співробітників на спеціалізованих семінарах, тренінгах з патентознавства, раціоналізації тощо. По третє, організація спеціальних конкурсів раціоналізаторських пропозицій, в яких можуть брати участь не тільки робітники окремо взятого підприємства, а будь які зацікавлені особи, навіть школярі та студенти вузів [5].

При підготовці статті автору нажаль не вдалося знайти подібної інформації про раціоналізацію в Україні, що ще раз підтверджує відсутність розвитку цього об'єкту інновацій в Україні.

Висновки. На сьогодні в Україні раціоналізаторська пропозиція є несправедливо забутим об'єктом інновацій та інтелектуальної власності. Відсутність належного регулювання правовідносин щодо створення та використання цього об'єкту нівелює в очах потенційних суб'єктів раціоналізації його економічний потенціал.

Для стимулювання інноваційної активності фізичних та юридичних осіб держава повинно здійснити конкретні кроки, зокрема:

1. Активізувати процес щодо розробки та затвердження необхідних нормативно-правових актів в сфері раціоналізації, зокрема, Типового положення про раціоналізаторську діяльність;
2. Розробити ефективні заходи стимулювання юридичних осіб до впровадження раціоналізації;
3. Здійснювати популяризацію раціоналізаторської діяльності у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Волынкина М.В. Законодательство об инновациях проблемы и перспективы // Академический юридический журнал. - 2005. - № 3. - С. 37-40.
2. Економіко-правові теоретичні та практичні аспекти переходу економіки України на інноваційну модель розвитку : монографія / О.П. Орлюк, О.Б. Бутнік-Сіверський, Н.М. Мироненко та ін. - К. : ТОВ «Лазуріт-Поліграф», 2010. - 416 с.
3. Цивільний Кодекс України від 16 березня 2003 року № 435-IV зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40-44. - ст. 356. - Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.
4. Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні затверджене Указом Президента України від 18 вересня 1992 р. № 479/92 [Електронний ресурс] // Збірник указів Президента - 1992. - № 3. - Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=479%2F92&p=1303755640224126>
5. Жишкевич С. Рацпредложения в России. Второе рождение / С. Жишкевич [Електронний ресурс]. - 11.2010. - Режим доступу до статті: <http://tuui.org/content/ratspredlozheniya-v-rossii-vtoroe-rozhdenie-sergei-zhishkevich>.

Ключові слова: раціоналізація, раціоналізаторська пропозиція, інноваційна діяльність, інтелектуальна власність, об'єкти інтелектуальної власності, інноваційні об'єкти.